

УДК 7.031

Микола ТУПЧІЄНКО,
к.і.н., доцент кафедри історії,
археології, інформаційної та архівної справи,
Центральноукраїнського національного
технічного університету

СИМВОЛІЧНЕ СПІВСТАВЛЕННЯ ЗАЛІЗА З МАКОМ

В основі символічного співставлення металу з рослинами лежить міфологічна універсалія світобудови у вигляді світового дерева у всіх його варіаціях. В попередніх публікаціях автора було показане символічне зіставлення заліза з горохом та злаковими [5]. Але воно має місце і в зіставленні з маком. В билині про Чурила Пленковича, двір героя, як вже згадувалося вище, був оточений залізним тином, а «на всякій тычинке по маковке». Має місце подібне символічне співставлення і в українських фольклорних текстах. Власне кажучи, цей міфологічний сюжет матеріалізувався в період XVIII – XIX ст., коли залізо перетворилося у відносно дешевий метал і його почали використовувати для спорудження, спочатку, церковних огорож, а пізніше, металевих огорож садиб можновладців тощо. В цих огорожах драти тину вінчають вістря, які нагадують своєю формою макову голівку або полум'я свічки. З доби бароко купола православних церков, як критих металом, так і дерев'яних, набули характерного вигляду «церковних маківок», «золотих маківок», реалізуючи давню, ще язичницьку ідею про тотожність мака, з одного боку, з небесною сферою, в якій зірок як макових зерен, а, з іншого, про символічний зв'язок заліза й маку. В обох випадках через мистецький образ, втілений ковалями та будівничими – архітекторами, реалізувалася все та ж ідея символічного зв'язку заліза (ширше металу) із маком, як компонентів небесного кола. Символічний зв'язок маку із залізом простежується також в загадці: «Стоїть дуб, повен круп, шапочною прикритий, гвіздочком прибитий», - відгадкою якої є мак [2, с. 122]. В даній загадці має місце символічний паралелізм між маком – дубом і гвіздком – певним ковальським виробом. В основі співставлення маку саме з гвіздком, а не з іншим ковальським виробом, лежить очевидно зовнішня схожість рослини з цвяхом, її прямота і стрункість, а також те, що відцвіття на коробочці нагадує шапocky цвяха.

Простежується символічне зближення заліза з маком і в обрядодіях. На Великдень у др. пол. XIX ст., разом із паскою святили у вузлику мак і голку, які потім виступали оберегом від зурочення. Маком обсипали молодняк птиці, телят, голку чи шпильку втикали в одяг молодих людей, особливо нареченого і нареченої [4, с. 42]. у наведеному обряді і залізо і мак виступають оберегом від зурочення або «поганого погляду», де погляд, зір, в свою чергу, пов'язується з стихією вогню та світлом, а мак в народі ще називають маком-видюком, через його наркотичні властивості. Водночас наведений вище матеріал показує семантичну приналежність і маку, і зерна (макового зерна), і заліза (ширше металу) не тільки до зірок, а й до стихії вогню. Останній виступає основним

оберегом від злого, «пристритного» погляду, здатність до якого приписувалася темнооким люди.

Дослідники знакової природи маку в традиційній культурі [3] відзначають його символічне зіставлення зі світовим деревом, що власне й пояснює сусідство в фольклорі дуба, залізного тину й макових голівок. Окрім того, спосіб приготування маку, що широко вживається у вигляді компоненту ряду ритуальних страв, зокрема й кутті, аналогічний, розглянутій вище технології приготування страв із зерна і приготування заліза. Мається на увазі розтирання макогоном в ступі-макітрі, з наступним випіканням в печі у складі кондитерських виробів, тобто символічне співставлення маку й заліза могло також закріплюватися через схожість технології їх обробки.

Таким чином, простежується символічне зближення заліза із маком через кілька механізмів: співставлення обох із світовим деревом; подібність технології їх обробки, в основі яких лежить міфологічна концепція походження та будови світу, але в першу чергу завдяки передачі зварному залізу символіки зірок-метеорів, які набагато раніше співставлялися із маком. С. М. Боньковська наводить ряд промальовок кованих залізних ручок до дверей ХІХ – поч. ХХ ст., де макова коробочка є досить розповсюдженим орнаментальним мотивом, яким прикрашали клямки. [1, с.65]. Крім того, «мачок» – нанесені пуансоном крапки, як відзначає все та ж Боньковська, сусидить із іншим орнаментальним мотивом – «зірочками» в декоруванні «протички» – проколювачів для люльок, якими вигортали попіл із цибуха люльки, проколювали туго набитий в ній тютюн [1, с. 58]. Використання зображення маку в декоруванні ручок дверей знаходить пояснення в контексті аналогічного декорування ручок зображенням дерева, листків різних порід дерева. Можливо, тут більшу роль відіграє символічна приналежність маку, через його снодійну якість, до потойбічного світу з яким сполучали – розмежовували живих, бодрствуючих людей і двері й залізо. В орнаментальному мотиві «мачок», що розташовується поряд із «зірочками» на одному виробі вбачається символічний зв'язок між маком і зірками, з одного боку, а з іншого - приналежність одного й інших до потойбічного світу і до стихії вогню, про що вже писалося раніше. Але не тільки ковалі минулого звертаються до образу маку, а й сучасні майстри в царині художнього ковальства. Боньковська С. в своїй книзі наводить фото декоративної композиції «Маки» викованої В.І. Качмарем [1].

Джерела та література

1. Боньковська С. М. Ковальство на Україні (ХІХ–поч. ХХ ст.). К. : Наук. думка, 1991. 110 с.
2. Де живе жарптиця? / запис. І. Гурін. К. : Веселка, 1991. 206 с.
3. Дикарев М. Заметки по истории народной ботаники. 1. Мак. *Этногр. обозрение*. 1899. № 1–2. С. 18–54.
4. Иванов П. В. Народные рассказы о ведьмах и упырях. Х., 1891. Т. 3.

5. Тупчієнко М.П. Семантичні паралелі в символіці бобових, злакових та заліза в уявленнях давніх слов'ян та сучасних східнослов'янських народів. *Народна творчість та етнографія*. 2019. №3. С. 36-43